

СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

У статті розглянуто сутність стратегій соціального розвитку територій, здійснено аналіз виконання стратегії соціального розвитку Хмельницької області. Зазначено основні показники соціального розвитку регіону відповідно до обраної стратегії.

Ключові слова: стратегія соціального розвитку, соціальна політика, соціальна програма, показники соціального розвитку, стратегічні цілі.

S.I. MELNYK

Khmelnitskyi National University

STRATEGIES OF SOCIAL DEVELOPMENT AREAS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC REFORMS

Abstract – In the article the essence of strategy of social development areas is considered, the analysis of social strategies of Khmelnytskyi region is made. The indicators of social development in the Khmelnytskyi region through the implementation of regional strategies are specified.

Keywords: strategy of social development, social policy, social program, social development indicators.

Постановка проблеми. Загальною метою соціального розвитку будь-якої території є її визначення як динамічної та сприятливої для проживання частини України. Концепція стратегій соціального розвитку регіонів ґрунтується на територіальному підході в усіх районах області. Це означає, що стратегічною метою є пошук оптимальних варіантів розвитку міст області, а також міста як обласного центру в тісному зв'язку із селищами та селами, що досягається завдяки скороченню міграції з малих міст у великі із розширенням можливостей у малих містах для того, щоб люди в них залишалися. Території за межами міст, до яких входять сільська місцевість та периферійні райони міст, також розглядаються як підґрунтя до динамічної економічної діяльності та самоорганізації населення територіальних громад для реалізації їх пріоритетів. Таким чином, поєднання територіального аспекту з відповідними секторами розвитку є основою для досягнення цієї загально визначеної мети.

Стратегія соціального розвитку територій ставить за мету забезпечити системний та комплексний підхід ефективного використання наявного потенціалу для подолання проблем, що перешкоджають розвитку області [1, с. 43]. У такій стратегії необхідним є визначення цілей розвитку і забезпечення принципів їх досягнення для сталого економічного зростання і суспільного добробуту. По суті, ця стратегія має забезпечувати рамки для соціального розвитку області протягом наступного десятиліття, де знання, середовище і якість життя підкріплюватимуть сталий економічний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам стратегічного розвитку територій, зокрема і соціальним, присвячені праці ряду відомих вчених, серед яких: В. Геєць, Н. Васильєва, Я. Жаліло, О. Крайник, В. Куценко, Е. Лібанова, О. Пищуліна, У. Садова. У дослідженнях вчені зупиняються як на соціальних, так і економічних проблемах розвитку територій, проте зважаючи на необхідність дослідження соціальної стратегії як передумови ефективного розвитку суспільства, це питання потребує додаткового дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Реформування економіки регіонів з кожним роком потребує все більшого удосконалення та переосмислення в бік соціального спрямування і розробки дієвих механізмів досягнення основної мети територій – забезпечення добробуту населення та підвищення їх рівня проживання. Всі економічні реформи мають сенс лише тоді, коли вони насправді покращують рівень життя населення. Тому, серед невирішених питань залишається аналіз ефективності стратегій соціального розвитку регіонів та пошук найбільш прийнятних шляхів підвищення їх соціального розвитку.

Метою статті є аналіз стратегії соціального розвитку територій як основи забезпечення сталого розвитку населення та визначення основних проблем при запровадженні конкретної стратегії розвитку Хмельниччини.

Вклад основного матеріалу дослідження. Для визначення типових проблем стратегічного планування соціального розвитку територій України слід зупинитися на виконанні конкретних стратегічних планів Хмельницької області. За останніх п'ять років стратегія соціального розвитку Хмельницької області розроблялась на 2 періоди: з 2007 по 2011 роки, а також з 2011 по 2020 роки. До періоду, що аналізується, на регіональному рівні у Хмельницькій області у сфері соціального розвитку населення можна віднести наступні важливі територіальні розробки: Стратегія економічного та соціального розвитку Хмельницької області на 2004-2015 роки; Середньострокова програма соціально-економічного розвитку Хмельницької області на 2007-2011 роки; Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки; План реалізації стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки.

Варто наголосити на тому, що головною метою стратегії економічного та соціального розвитку Хмельницької області на 2004-2015 роки в рамках вирішення соціальних проблем було визначено підвищення добробуту населення, покращання демографічної ситуації, забезпечення комплексного

соціально-економічного розвитку міст, районів, сіл, селищ. Серед пріоритетних завдань у соціальній сфері було виділено наступні: забезпечення продуктивної зайнятості населення; підвищення рівня життя населення; забезпечення громадян послугами охорони здоров'я, освіти, культури; забезпечення населення житлом та вирішення проблем, пов'язаних із житлово-комунальними послугами; вирішення проблем із безпекою життєдіяльності людини [2, с. 13-14].

В рамках Середньострокової програми соціально-економічного розвитку Хмельницької області на 2007-2011 роки [3] були виділені головні завдання подальшого соціально-економічного забезпечення регіону, серед яких багато уваги зосереджено на проблемах безробіття, низькому рівні життя населення, поглибленні демографічної кризи, збільшенні виїзду людей за кордон та у більші міста у пошуках роботи, руйнуванні трудового потенціалу та зниженні його якості, низьких темпів подолання бідності, недостатньої мотивації працівників виконувати поставлені завдання в результаті низького рівня заробітної плати на вакантних місцях, невідповідності професійно-кваліфікаційного рівня кадрів потребам ринку праці, наявності тіньового ринку праці в результаті значного податкового тиску на роботодавців та відсутності у них будь-яких методів стимулювання до створення робочих місць, високого рівня захворюваності населення та ін.

У рамках Середньострокової програми соціально-економічного розвитку Хмельницької області на 2007-2011 роки розроблено і реалізовувався ряд регіональних цільових програм. На 1 березня 2012 року в області реалізовано 65 регіональних програм, серед них: Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки, яку затверджено рішенням сесії обласної ради від 18 травня 2011 року № 24-4/2011; План реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2014 роки, який затверджено розпорядженням голови облдержадміністрації від 26 грудня 2011 року № 504/2011-р; Програма соціально-економічного розвитку Хмельницької області на 2012 рік, яку затверджено рішенням сесії обласної ради від 21 грудня 2011 року № 17-7/2011.

За період 2009-2011 років ряд заходів спрямовувались на виконання взятих зобов'язань щодо забезпечення комплексного розвитку регіону, підвищення життєвого рівня населення та збереження стабільної суспільно-політичної ситуації. Починаючи з 2000 року Хмельницька область характеризувалась стабільним економічним зростанням, щорічно отримуючи приріст валової доданої вартості. Ця ситуація дещо змінилась у 2008 - 2009 роках, коли економіка регіону, будучи інтегрованою у вітчизняну та світову, під впливом фінансово-економічної кризи зазнала значних втрат. Це відповідно, наклало негативний відбиток і на розвиток соціальної сфери. Протягом 2009-2011 років виражена та відповідальна соціальна політика була спрямована на збільшення доходів населення, підтримання їх купівельної спроможності та забезпечення зайнятості населення [4, с. 22-25].

Багато уваги було приділено підвищенню рівня номінальної заробітної плати. Таким чином, за період з 2009 по 2011 роки середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника зросла з 1496 грн у 2009 році до 2048 грн у 2011 році відповідно. Зменшилася і заборгованість заробітної плати за цей період. Так, у 2009 році заборгованість заробітної плати становила 23,8 млн грн, а вже у 2011 році скоротилась аж до 17, 2 млн грн. Серед позитивних тенденцій можна виділити скорочення кількості осіб, які мають офіційний статус безробітних із 19,6 тис. осіб у 2009 році до 16,5 тис. осіб у 2011 році, за виключенням 2010 року, коли цей показник сягнув 20,5 тис. осіб. В цей період була проведена інформаційна робота щодо попередження порушень трудового законодавства, здійснювався контроль за додержанням підприємствами, установами та організаціями законодавства про оплату праці. Поліпшення інвестиційного клімату в області та сприяння розвитку підприємництва дозволили розширити сферу прикладання праці шляхом створення робочих місць: за 2009 рік розпочали роботу на нововведених робочих місцях 23,6 тис. осіб, що становить 104,9% до річного завдання, встановленого програмою зайнятості населення області на 2009 рік. Водночас, в економіці області було ліквідовано 20,6 тис. за 2009 рік. Разом з тим, у 2010 році створено 27,7 тис. робочих місць, що становить 131,8% до річного завдання визначеного програмою зайнятості населення області на 2010-2011 роки, а у 2011 році – 27,4 тис. робочих місць (128,2 відсотків). Разом з тим, в економіці області ліквідовано за 2010 рік 22,4 тис. робочих місць, а у 2011 році 24,6 тис. робочих місць [5].

Вживались вичерпні заходи щодо легалізації трудових договорів у перевірених підприємствах, реєструвались у встановленому порядку факти неоформлених трудових відносин та притягувались до відповідальності усі винні особи.

На виплату пенсій та грошової допомоги у 2011 році для 428,5 тис. пенсіонерів направлено 5611,2 млн грн, що на 480,0 млн грн (9,7%) більше 2010 року. Середній розмір пенсії в області збільшився на 88,77 грн (8,8%) і становив 1093,37 гривень. Здійснювався постійний контроль за ефективним та раціональним використанням пенсійних коштів.

Важливим аспектом соціальної сфери, було вирішення проблем пов'язаних зі створенням сприятливих умов життєдіяльності для осіб з обмеженими фізичними можливостями, поліпшення роботи освітніх і медичних установ в сільській місцевості, соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського догляду, дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях.

Протягом 2007-2011 років одним із пріоритетних напрямів діяльності області стала реалізація державної політики, направленої на підтримку матері, дитини та родини. З цією метою було здійснено ряд заходів, спрямованих на забезпечення своєчасного призначення та виплати всіх видів державної допомоги. Також вживались важливі заходи щодо розвитку та підтримки діяльності мережі соціальних установ з питань сім'ї, дітей та молоді. У 2011 році надано державної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим

сім'ям, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам на суму 887,6 млн грн. Понад 120 тис. сімей одержувало соціальні виплати та субсидії на житлово-комунальні послуги.

Що стосується галузі освіти, то тут варто вказати на важливість забезпечення за допомогою Середньострокової програми соціально-економічного розвитку Хмельницької області на 2007-2011 роки розвитку освітніх округів, будівництво та реконструкцію загальноосвітніх шкіл, їх комп'ютеризацію, чим значно покращено якість та умови навчання школярів. Активно проводиться робота із забезпечення рівного доступу дітей до якісної освіти. За період з початку дії Середньострокової програми мережа дошкільних закладів збільшилася на 19 закладів і становила 828 дошкільних навчальних закладів, з них 663 – у сільській місцевості.

Поліпшено ситуацію у сфері охорони здоров'я та підвищено рівень надання медичної допомоги населенню області. Забезпечено розвиток сімейної медицини. Проведено оптимізацію мережі та штатних розписів медичних закладів. Зміцнювалася їх матеріально-технічна база. Значна увага приділялася підвищенню кваліфікації лікарів та молодших медичних спеціалістів.

Збережено мережу установ культури і мистецтва. Здійснено заходи щодо відзначення на належному рівні визначних та пам'ятних дат вітчизняної історії, ювілеїв видатних особистостей держави, державних свят.

Серед основних соціальних аспектів, передбачених у Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 рр. варто виділити наступні стратегічні цілі:

- розвиток сільських територій та територій навколо міст регіону. Діяльність у межах цієї стратегічної цілі у середньостроковій перспективі має забезпечити розвиток сільських територій Хмельницької області за рахунок покращення життєвих умов у сільських територіях через підтримку самоорганізації населення, розвиток інформаційної та освітньої інфраструктури; збереження народних традицій на сільських територіях та зміцнення зв'язків між містами та селами; зміцнення людського капіталу, підвищення прибутків та якості послуг, інтенсифікацію взаємодії з міськими територіями, а отже, – підвищення якості життя сільського населення [1, с. 68];

- забезпечення зростання регіонального потенціалу, що полягає у підвищенні здатності людського потенціалу адаптуватись до потреб економіки та невиробничого сектору. Забезпечення цієї стратегії досягається шляхом поставлених завдань: вдосконалення систем і засобів організації ринку праці; зміцнення гнучкості людських/трудова ресурсів для розвитку галузей економіки регіону. Запропоновані заходи націлені на підтримку загальних стратегічних рішень з точки зору вкладу людських ресурсів в успішну мобілізацію чинників для впровадження змін та покращення соціально-економічної ситуації в області [1, с. 83-86];

- продовження тривалості активного періоду життя людини. Досягнення цієї цілі можливе лише за умови максимальної активізації громадськості, оскільки крім складових, пов'язаних з раннім виявленням найбільш поширених захворювань, що призводять до ранньої інвалідності чи смерті, на перший план виходить створення громадянської позиції щодо впровадження здорового способу життя та нетерпимості до таких шкідливих звичок, як алкоголізм, наркоманія, тютюнокуріння. Причому така робота має впроваджуватись у різних вікових та соціальних середовищах. Реалізація цієї стратегічної цілі досягається шляхом виконання поставлених завдань: підвищення суспільної свідомості щодо стану здоров'я і санітарно-гігієнічних умов населення; суспільна та громадська інтеграція (мобілізація місцевих можливостей, організацій та установ, таких як церква, школи, громадський сектор та державні органи соціального догляду) [1, с. 86-87].

Важливо зауважити, що в рамках Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 рр. особливий акцент ставився на вирішенні проблем соціальної сфери, насамперед щодо створення сприятливих умов життєдіяльності для людей з обмеженими фізичними можливостями, покращення роботи освітніх і медичних закладів в сільській місцевості, соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які виховуються в багатодітних сім'ях.

Для виконання цієї Стратегії багато уваги було приділено розширенню сфери прикладання праці за рахунок створення робочих місць, зокрема, на створені робочі місця в усіх сферах економічної діяльності області працевлаштовано 26,1 тис. осіб, що становить 110,7% до програмного завдання. Водночас, в економіці області у 2012 році ліквідовано 22,2 тис. робочих місць. Співвідношення кількості створених до ліквідованих робочих місць становить 117,4 відсотка [6].

На перше січня 2013 року забезпечено скорочення до початку 2012 року заборгованості з виплати заробітної плати на 13,9 відсотка. Органами Пенсійного фонду України в Хмельницькій області було здійснено заходи з наповнення бюджету Фонду власними коштами, своєчасного призначення, перерахунків та фінансування в повному обсязі пенсійних виплат, зменшення заборгованості зі страхових внесків. Таким чином, пенсійні виплати станом на 01 січня 2013 року забезпечувались 424,6 тис. пенсіонерів. Загальна сума видатків на пенсійні виплати у 2013 році становила 6,8 млрд грн, що більше на 470 млн грн (7,5%) відповідного до 2012 року. За період реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 рр. з 1004,6 грн у 2011 році до 1348,54 грн у 2013 році.

За період 2012-2013 років проводилася відповідальна соціальна політика, спрямована на збільшення доходів громадян, підтримання їх купівельної спроможності та забезпечення зайнятості населення. Як результат, середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника зросла з 1496 грн у 2009 році до 2607 грн за 2013 рік. Заборгованість із виплати заробітної плати скоротилась із 23, 8 млн грн. у 2009 році

до 12,0 млн грн у 2013 році.

Вживалися заходи щодо поліпшення ситуації на ринку праці. Разом з тим, ліквідовано 12,7 тис. робочих місць. За показником співвідношення кількості створених та ліквідованих робочих місць область з 24 місця, за 2012 рік, перемістилася на 2 позицію за результатами роботи за 9 місяців 2013 року [7]. Скоротилась і кількість осіб, що перебувають на обліку в обласному центрі зайнятості із 20,2 тис. осіб у 2009 році до 17,3 тис. осіб у 2013 році. Тут варто зауважити, що цей показник є незмінним впродовж трьох останніх років.

Серед негативних моментів варто виділити заборгованість населення з оплати житлово-комунальних послуг. Так, за останні роки цей показник непинно зростає. За період 2009-2011 років цей показник сягнув із 87,6 млн грн до 109,3 млн грн відповідно. Протягом 2012-2013 років цей показник дещо знизився порівняно із 2011 роком. Цей факт може говорити про те, що для переважної частини населення незадовільним є рівень заробітної плати, а також існує необхідність у призначенні субсидії для оплати житлово-комунальних послуг.

Про ефективність реалізації стратегій на період 2004-2015 рр. та 2011-2020 рр. можна судити, здійснивши аналіз за останніх п'ять років (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники соціального розвитку відповідно до стратегії соціального розвитку

Показник	2009	2010	2011	2012	2013
Середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника, грн.	1496	1756	2048	2398	2607
Темп зростання реальної заробітної плати у % до попереднього року	91,2	111,4	107,7	116,8	109,5
Заборгованість заробітної плати, млн грн	23,8	19,7	17,2	14,3	12,0
Рівень зареєстрованого безробіття, %	2,5	2,6	2,1	2,1	2,2
Кількість осіб, що мали офіційний статус безробітних, тис. осіб	19,6	20,5	16,6	16,2	17,3
Кількість створених робочих місць, тис.	23,6	27,7	27,4	26,1	24,5
Кількість ліквідованих робочих місць, тис.	20,2	22,4	24,6	22,2	12,7
Кількість вивільнених робочих місць, тис.	0,3	0,4	0,3	0,2	0,2
Кількість незайнятих осіб, що перебувають на обліку в центрі зайнятості, тис. осіб	20,2	21,6	17,3	17,3	17,3
Кількість працевлаштованих осіб, тис. осіб	32,5	33,2	33,9	31,8	29,6
Загальна сума призначених субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, млн грн	3,2	5,9	7,1	6,8	6,4
Середня сума призначених субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг на одну сім'ю, грн	141,3	185,9	216,2	216,1	203,9
Середній розмір допомоги безробітним, грн.	576,73	725,01	850,31	931,67	1032,9
Заборгованість населення з оплати житлово-комунальних послуг, млн грн	87,6	93,8	109,3	102,0	102,1

Джерело: складено на основі [8]

Незважаючи на такі позитивні зміни за останніх п'ять років, у соціальній сфері Хмельницької області на сьогодні існує безліч проблем, серед яких: сезонна зайнятість у сільському господарстві; незадовільний стан автомобільних доріг загального користування місцевого значення та доріг комунальної власності; низька платіжна дисципліна споживачів послуг стала результатом важкого фінансового стану підприємств житлово-комунального господарства; низький рівень заробітної плати порівняно з регіонами України, зокрема у працівників діяльності готелів і ресторанів та галузі рибальство, рибництво; наявність заборгованості із виплати заробітної плати; наявність тіньової зайнятості населення та тіньової заробітної плати; професійно-кваліфікаційний дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці; зростання демографічного навантаження на працюючих; недостатня увага з боку місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до питань охорони атмосферного повітря, водних ресурсів та поводження з відходами; низький рівень благоустрою територій; низька активність територіальних громад у вирішенні актуальних питань розвитку територій.

Висновки. Місцеві стратегії є гарантією соціального розвитку регіонів. Саме в регіональних стратегіях втілюється політика органів місцевого самоврядування, оскільки в залежності від напрямків вирішення ними поставлених завдань можна зробити висновки про пріоритетні напрямки роботи органів місцевого самоврядування в соціальній сфері.

Соціальне зростання регіонів залежить від закріплених бюджетних повноважень та реальної можливості органів місцевого самоврядування і місцевих органів влади здійснювати економічний розвиток територій, посилювати якісний розвиток соціального забезпечення населення.

Література

1. Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 рр. [Затверджено рішенням Хмельницької обласної ради від 18 травня 2011 року]. – 2011. – №24 – С. 104.
2. Стратегія економічного та соціального розвитку Хмельницької області на 2004-2015 роки.

- [затверджено рішенням тринадцятої сесії обласної ради від 15 вересня 2004 року]. – 2004. – № 4-13. – С. 60.
3. Звіт про виконання Середньострокової програми соціально-економічного-розвитку Хмельницької області на 2007-2011 роки [Додаток до рішення обласної ради від 17 травня 2012 року]. – 2012. – №6-11. – С. 22.
4. План реалізації стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2014 роки. [затверджено розпорядженням голови обласної державної адміністрації від 26 грудня 2011 року]. – 2011. – № 504. – С. 143.
5. Звіт про виконання програми зайнятості населення Хмельницької області на 2008-2009 роки. [Додаток до рішення двадцять восьмої сесії обласної ради від 26 травня 2010 року]. – 2010. – № 8-28. – С. 5.
6. Звіт про виконання у 2012 році програми зайнятості населення Хмельницької області на 2012-2014 роки. [затверджено рішенням обласної ради від 17 липня 2012 року]. – 2012. – № 6-12. С. 25.
7. Хмельницький обласний центр зайнятості. Вчасна виплата зарплати, підвищення її рівня, виведення з тіні бізнесу - на постійному контролі обласної влади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/khm/control/uk/faq/theme>
8. Головне управління статистики у Хмельницькій області. Соціально-економічне становище області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm>

References

1. Strategija regional'nogo rozvitku Hmel'nic'koї oblasti na 2011-2020 rr. [zatverdzheno rishennjam Hmel'nic'koї oblasnoї radi vid 18 travnja 2011 roku]. – 2011. – №24 – P. 104.
2. Strategija ekonomichnogo ta social'nogo rozvitku Hmel'nic'koї oblasti na 2004-2015 roki. [zatverdzheno rishennjam trinadcjatoї sesii oblasnoї radi vid 15 veresnja 2004 roku]. – 2004. – № 4-13. – P. 60.
3. Zvit pro vikonannja Seredn'ostrokovoi programi social'no-ekonomichnogo-rozvitku Hmel'nic'koї oblasti na 2007-2011 roki [Dodatok do rishennja oblasnoї radi vid 17 travnja 2012 roku]. – 2012. – №6-11. – P. 22.
4. Plan realizacii strategii regional'nogo rozvitku Hmel'nic'koї oblasti na 2011-2014 roki. [zatverdzheno rozporjadzhennjam golovi oblasnoї derzhavnoї administracii vid 26 grudnja 2011 roku]. – 2011. – № 504. – P. 143.
5. Zvit pro vikonannja programi zajnjatosti naseleennja Hmel'nic'koї oblasti na 2008-2009 roki. [Dodatok do rishennja dvadcjat' vos'moi sesii oblasnoї radi vid 26 travnja 2010 roku]. – 2010. – № 8-28. – P. 5.
6. Zvit pro vikonannja u 2012 roci programi zajnjatosti naseleennja Hmel'nic'koї oblasti na 2012-2014 roki. [zatverdzheno rishennjam oblasnoї radi vid 17 lipnja 2012 roku]. – 2012. – № 6-12. P. 25.
7. Hmel'nic'kij oblasnij centr zajnjatosti. Vchasna viplata zarplati, pidvishhennja ii rivnja, vivedennja z tini biznesu - na postijnomu kontroli oblasnoї vladi. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://www.dcz.gov.ua/khm/control/uk/faq/theme>
8. Golovne upravlinnja statistiki u Hmel'nic'kij oblasti. Social'no-ekonomichne stanovichhe oblasti. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm>

Рецензія/Peer review : 15.7.2014 р.

Надрукована/Printed : 15.8.2014 р.
Рецензент: д.е.н., проф. Нижник В.М.